

Η απάντηση της σαλότητας στον πειρασμό της υπερηφάνειας

/ [Πεμπτουσία](#)

Ένα μακρύ ταξίδι της «Πεμπτουσίας» ολοκληρώνεται σήμερα. Πρόκειται για τη διεισδυτική μελέτη του αρχιμ. Παύλου Παπαδόπουλου για την ακραία μα και ουσιαστική πνευματικότητα του παραδείγματος του βίου των δια Χριστόν σαλών (προηγούμενο άρθρο: <http://www.remptousia.gr/?=60896>). Στο σημερινό καταληκτήριο απόσπασμα περιλαμβάνεται ο Επίλογος του πονήματος και η Βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε.

Πηγή: <http://imverias.blogspot.gr/>

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στην αντίληψη των κοσμικών ανθρώπων είναι αδιανόητο και άξιο περιφρόνησης να απαρνηθεί κανείς το συμφέρον του και την κοινωνική του επιφάνεια για την ελπίδα των αιωνίων αγαθών[1]. Εάν η ίδια η κατά Χριστόν ζωή και περισσότερο η αποταγή των μοναχών για τους κοσμικούς αποτελεί αφροσύνη, πόσο μάλλον η

σαλότητα είναι γι' αυτούς αφροσύνη, η οποία αποτελεί μια ακόμα πιο ακραία μορφή άσκησης από αυτή των μοναχών. Όσο η άσκηση προχωρεί σε ανώτερα στάδια και ο αγώνας του μοναχού γίνεται τραχύτερος, τόσο ενισχύεται η εντύπωση και εδραιώνεται η βεβαιότητα για την τρέλα τους.

Αυτού του είδους η πνευματική άσκηση ήταν πολύ δύσκολη και μάλιστα επικίνδυνη, καθώς οδηγούσε το μοναχό έξω από τα μοναχικά και ασκητικά του αιτήματα. Η Εκκλησία απέναντι σ' αυτούς που την ασκούσαν, έπαιρνε επιφυλακτική ή ακόμη και αυστηρή στάση. Η στάση της αυτή οφείλεται στο γεγονός ότι, πολλοί μοναχοί υποκρίνονται τη σαλότητα για δικό τους έπαινο[2]. Όμως οι πραγματικοί διά Χριστόν σαλοί έδρασαν μέσα στο χώρο της Εκκλησίας και συντέλεσαν στην πνευματική ανάπτυξη των πιστών. Είναι διαφοροποιημένοι από τον κόσμο σχεδόν σε όλα, για να δείξουν την απόσταση που χωρίζει τον πνευματικό κόσμο, που είναι το διαρκές παρόν της παρουσίας του Θεού στην ύπαρξη του ανθρώπου, από τον υλικό κόσμο της ρευστής μεταπτωτικής καθημερινότητας.

Η ζωή τους είναι ένα διαρκές και καθημερινό μαρτύριο, πνευματικό και σωματικό. Για να μπορέσει κανείς να δει την πνευματική ελευθερία των διά Χριστόν σαλών μέσα από τις φαινομενικά «ανήθικες» πράξεις, χρειάζεται πολύ Χάρη από τον Θεό. Δεν είναι εύκολο να μελετά κανείς τέτοιους είδους βίους, διότι υπάρχει το ενδεχόμενο να τους παρεξηγήσει, πιθανόν να σταθεί σε μερικά εξωτερικά σημεία και να τους αδικήσει. Μόνον «χαριτωμένοι» άνθρωποι μπορούν να εννοήσουν την εργασία των Αγίων και μάλιστα αυτών που προσποιούνται τον σαλό[3].

Ο σαλός ελέγχει την παράλογη λογική των πολλών, κρίνει την κακία του κόσμου, τη ζωή της αμαρτίας και όχι τον πεπτωκότα. Θέλει να ανατρέψει την ψεύτικη παρούσα πραγματικότητα και να μεταφέρει το μόνιμο μήνυμα της Βασιλείας των Ουρανών, όπου θα κυριαρχεί η κοινωνία της αγάπης με τον Χριστό και τους άλλους.

Ο διά Χριστόν σαλός δεν είναι ο ασκητής που κάνει μία ή μερικές πράξεις σαλότητας και μετά, αφού εκλείψει ο λόγος της προσποίησής του, επανέρχεται στα συνηθισμένα μοναχικά ή καθημερινά του καθήκοντα. Αρνείται, φαινομενικά τουλάχιστον, και τα ασκητικά ιδεώδη, αφού κάνει πράξεις αντίθετες προς αυτά. Η παράξενη διαφοροποίηση αυτής της άσκησης έγκειται στο να ατιμάσει και να ντροπιάσει ο ίδιος ο σαλός ακόμη και το όνομά του με ενέργειες που επισύρουν την αγανάκτηση των γύρω του. Επίσης, απ' έξω φαίνεται σαν «γελωτοποιός» που διασκεδάζει τον κόσμο[4], όμως από μέσα του υποφέρει και κλαίει. Δεν κλαίει για την κατάστασή του όπου εκουσίως βρίσκεται, αλλά κλαίει επειδή λυπάται τους άλλους, τους αμαρτωλούς, τους αμετανόητους, τους οποίους συμπονάει και

συμπάσχει για την τραγική τους κατάντια που ενώ είναι άρρωστοι πνευματικά δεν το γνωρίζουν ή και το χειρότερο έχουν συμβιβαστεί.

Η σαλότητα λοιπόν είναι το τελευταίο στάδιο και ο υψηλότερος βαθμός της ταπείνωσης, η απώλεια κάθε υπόληψης και εκτίμησης. Η καθολική άρνηση του εγώ και η υιοθέτηση της «ανυπαρξίας» για το κοσμικό φρόνιμα σε συνδυασμό με την προβολή και επίδειξη μιας α-νόητης συμπεριφοράς. Αυτό συμβαίνει διότι ο σαλός θέλει να κρύψει τις αρετές του και τα πνευματικά του κατορθώματα από τους άλλους. Την αγιότητά του την γνωρίζει μόνο ο Θεός και μονάχα Αυτός επιτρέπει στις ψυχές που ευεργετήθηκαν πνευματικά και υπαρξιακά -από κάποιον άγιο σαλό- να αναγνωρίσουν αυτή την παράξενη αγιότητα.

Ο αλλόκοτος βίος και πολιτεία των σαλών, επιβεβαιώνουν ότι, όσο υπάρχει κόσμος και Εκκλησία, θα συνυπάρχει και η δυνατότητα του αγιασμού η οποία είναι πέρα από κάθε ηθικιστική και ευσεβιστική προσέγγιση της βίωσης του Θείου.

Οι δια Χριστόν σαλοί είναι οι πλέον ασυμβίβαστοι άγιοι. Είναι οι άγιοι εκείνοι που τόλμησαν να κάνουν την καθημερινότητά τους μια συνεχής μαρτυρία της Βασιλείας του Θεού. Έχοντας οι ίδιοι το ήθος των κεκοιμημένων ενέπαιξαν τον διάβολο και τα έργα του σκότους, κατάφεραν με την ζωή τους να κρατηθούν στην μακαρία ταπείνωση, αλλά δεν έμειναν μέχρι εκεί. Κάνανε άλλο ένα βήμα, το βήμα του εμπαιγμού του εγωισμού, της υπερηφανείας, της έπαρσης, της οίησης, της φιλαυτίας. Κατάφεραν με την σαλότητά τους να βγάλουν στο φως την επικίνδυνη κοσμική θρησκευτική τυπολατρία και αυτοπροβολή που υποβόσκει μέσα στον εφησυχασμό και στην επανάπαυση της εκκλησιαστική κοινότητας.

Μπορεί η ποιμαντική που ακολούθησαν να ήταν ιδιόμορφη και πέρα από τα ποιμαντικά εκκλησιαστικά σχήματα όμως δεν έπαψε να έχει ως σκοπό την πνευματική αφύπνιση του πληρώματος της Εκκλησίας.

Η ελευθερία του ήθους των δια Χριστόν σαλών που ενσαρκώνεται μέσα στην ζωή τους αλλά και μέσα στην ποιμαντική τους μέριμνα, αποτελεί ένα ακόμα μυστήριο του ανεπάντεχου βιώματος της Χάρης του Παναγίου Πνεύματος.

Ο άγιος δεν συγκινείται από τα χαρίσματά του. Επειδή είναι ο ίδιος αληθινός, είναι αλλοιωμένος, είναι χαριτωμένος, τα σώζει με το να τα περιφρονεί, με το να δίδει χωρίς ιδιοτέλεια και πάθος, προβάλλοντας πάντοτε τον Δωρεοδότη Κύριο και όχι το εγώ του.

Ο άγιος σαλός καταδικάζει τα είδωλα της αγιότητας, τον εγωισμό και την σεμνοτυφία, και τα αντιμετωπίζει ως δαιμονισμό. Διότι όταν λατρεύεις είδωλα ή το χειρότερο γίνεσαι αυτοείδωλο, βασανίζεις και βασανίζεσαι. Ζεις μέσα στις

ψυχρολουσίες του φόβου και της ψευδαίσθησης, μέσα στην αβεβαιότητα της δήθεν βεβαιότητάς σου. Γι' αυτό και βλέπουμε τους τρελά ερωτευμένους αυτούς ανθρώπους να τολμούν να σέρνονται μέσα στις ταπεινές σκιές της περιφρόνησης παρά να στέκονται στο μέσο των ναών όπου υπάρχει ο κίνδυνος της έπαρσης και της φιλαυτίας, τους βλέπουμε να μάχονται κατά της υποκρισίας και της πνευματικής ρηχότητας των πιστών και να αναρριχώνται οι ίδιοι συμπαρασύροντας ταυτόχρονα μαζί τους και τους πάσχοντες πνευματικά ανθρώπους στα βάθη της μυστηριακής εκκλησιαστικής πνευματικότητας.

Ο δια Χριστόν σαλός είναι το πνευματικό ξυπνητήρι για όλους τους εφησυχάζοντες χριστιανούς οι οποίοι αρκούνται στον στείρο εκκλησιασμό και στην επιφανειακή τήρηση κάποιων κανόνων.

Ο δια Χριστόν σαλός ζει καθαρά μία χαρισματική κατάσταση. Έχει φτάσει στο ατέλειστο τέλος της τελειότητας εν Χριστώ και γι' αυτό ζει ελεύθερος από κάθε υποκατάστατο ευτυχίας και πληρότητας, περιθωριοποιημένος και μισούμενος από πολλούς, αγαπώντας όμως τους πάντες.

Ζει στον κόσμο, για τον κόσμο, έχοντας όμως πεθάνει για τον κόσμο.

[1] Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περί Παρθενίας*, ΒΕΠΕΣ 33, σ. 61. ΠΑΛΛΑΔΙΟΥ, *Λαυσαϊκή Ιστορία*, PG 34, στ. 1106C- 1107C. Πρβλ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ (Μητροπ, Τρίκκης και Σταγών), *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα πατερικά κείμενα*, ο.π., σσ. 509-510.

[2] Η Εκκλησία αντιμετώπισε το πρόβλημα των ψευδοσαλών με τον Ξ' (60ο) κανόνα της εν Τρούλω Στ' Οικ. Συνόδου. Βλ. ΡΑΛΛΗ Γ. - ΠΟΤΛΗ Μ. «Σύνταγμα τῶν Θείων καὶ Ἱερῶν κανόνων», ο.π., σσ. 440 - 442. PG 137, 716.

[3] ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, *Παρακλητικά Α'*, σελ. 333-334.

[4] «Οἱ δὲ πολῖται ἀστειευόμενοι ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους: ἄγωμεν, πῖωμεν ὅπου ὁ σαλὸς». Βλ. ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ, *Ὁ Ἅγιος Συμεὼν ὁ διὰ Χριστόν σαλὸς*, PG 93, στ. 1713.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ:

- ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος 19, 7* PG 35.

——, *Επιστολή 101*, PG 37.

- ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Προς Ξένην*, PG 150.

- ΕΥΑΓΓΡΙΟΥ ΣΧΟΛΑΣΤΙΚΟΥ, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, τ. Α΄, κα΄, PG 86.

ΙΩ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Βαρλαάμ και Ιωάσαφ* 12, PG 96.

- ΕΥΣΤΑΘΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, PG 136.

- *Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ*, Κατά τήν ἔκδοσιν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἔκδοσις Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1993.

- ΙΣΑΑΚ ΣΥΡΟΥ, *Τα Ασκητικά*, εκδ. Χ. Σπανός, Αθήνα 1895.

- ΙΩΑΝΝΟΥ ΜΟΣΧΟΥ, *Λειμών*, PG 87γ.

- ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Ομιλία εἰς τὴν Α΄ πρὸς Κορινθίους* 10, 1, PG 61.

——, *Λόγος εἰς μακάριον Βαβύλαν* 11, PG 50.

——, *Εἰς Μάρτυρας*, PG 50.

——, *Εἰς ἅγιον Ἰγνάτιον* 5, PG 50.

——, *Ομιλία εἰς τὸν Ἅγιον Μάρτυρα Λουκιανόν*, PG 50.

——, *Εἰς Α΄ Θεσ. Ομιλ.* 4, 3, PG 62.

——, *Εἰς Α΄ Τιμ. Ομιλ.* 14, 3, PG 62.

- ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Φιλόθεος Ἱστορία*, κεφ. 18, *Ευσέβιος*, PG 82.

——, *Φιλόθεος Ἱστορία*, κεφ. 25, *Ασκλίπιος*, PG 82.

- ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ, *Προκατήχησις*, 5, PG 33.

- ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΝΕΑΠΟΛΕΩΣ, *Ο ἅγιος Συμεών ο διὰ Χριστόν σαλός*, PG 93.

- ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΑΙΓΥΠΤΙΟΥ, *Φιλοκαλία*, Πατερικαί εκδόσεις «Γρηγόριος ο Παλαμάς», τομ. 7.

- ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΗ, PG 90.
- Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ οσίου Αντωνίου, ΒΕΠΕΣ 33 και 35.
- , Περί Παρθενίας, ΒΕΠΕΣ 33.
- Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Όροι κατά πλάτος, προοίμ. 3, PG 31.
- ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ, Εκκλησιαστική Ιστορία, βιβλ. 14, κεφ. 50, PG 146.
- ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ πρεσβυτέρου Κων/πόλεως, Βίος οσ. Ανδρέα του διά Χριστόν σαλού, Αυγουστίνου Ιορδανίτου, PG 111.
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, Εἰς την θείαν Λειτουργίαν, SC 4.
- ΟΣ. ΝΕΙΛΟΥ, Προς Ευλόγιον, Γ΄, PG 79.
- ΠΑΛΛΑΔΙΟΥ, Λαυσαϊκόν, Βίος του αββά Ωρ, κεφ. 9, PG 34.
- , Λαυσαϊκόν, Περί Σισινίου, κεφ. 89, PG 34.
- , Λαυσαϊκόν, κεφ. ΜΑ΄, Περί της υποκρινομένης μωρίαν, PG 34.
- , Περί Πιτηρούν, PG 34.
- , Λαυσαϊκόν, έκδ. Ιεράς Μονής Σταυρονικήτα, Άγιον Όρος 1980.
- , Εκκλησιαστική Ιστορία, βιβλ.17, κεφ. 22, περί Ιωάννου και Συμεών του δια Χριστόν σαλού, PG 147.
- ΣΥΜΕΩΝ ΝΕΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, Εκατοντάς 1, 23, 29, 32, 35, 49, 60 (σσ. 46, 48-50, 53, 56), έκδ. J. Darrouzes, SC 51, Paris 1957.
- , Λόγος 4, Περί μετανοίας και κατανύξεως... και ότι άνευ δακρύων αδύνατος εις καθαρότητα και απάθειαν ελάσαι τινά, SC 96, έκδ. Β. Krivosheine, Paris 1963.
- ΦΙΛΟΘΕΟΥ Κωνσταντινουπόλεως του Κοκκίνου, Αγιολογικά Έργα Α΄, έκδ. Δ. Τσάμη, Θεσσαλονικεῖς Άγιοι, Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη 1985.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ:

- ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΥ ΑΜ., “Η αναγνώρισις των αγίων εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία”, Θεολ. 19 (1941-1948).

- ARSENEV N., *Russian piety*, St. Vladimir Seminary press, 1975.
- ΒΑΡΡΙΑ ΑΡ., *Η ποιμαντική του “περιθωρίου”, Περιθωριακότητα και Εκκλησία*, τομ. 1, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004.
- BEHR-SIGEL E., *Prière et Sainteté dans l’Eglise Russe*, éd. du Cerf, Paris 1950.
- ΒΟΓΙΑΤΖΗ Δ., *Αναλυτικόν Λεξικόν ρημάτων και ονομάτων*, τομ. 3ος, Αθήναι 1975.
- ΓΙΑΝΝΑΡΑ ΧΡ., *Η ελευθερία του ήθους*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2^η 1979.
- , “Οι κατά Χριστόν σαλοί και η άρνηση της αντικειμενικής ηθικής”, *Χριστιανικόν Συμπόσιον Δ΄*, Αθήναι 1970.
- ΓΚΟΡΑΪΝΩΦ ΕΙΡ., *Οι διά Χριστόν Σαλοί*, εκδ. Τήνος, χ.χ.
- ΓΚΟΡΙΤΣΕΒΑ Τ., «Η τρέλλα νά είσαι Χριστιανός», Freiburg, 1985,
- DELEHAYE H., *Sanctus, Essai sur le Culte des saints dans l’ Antiquité*, Bruxelles 1927.
- ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ (Μητροπ. Τρίκκης και Σταγών), *Ανατολικός Ορθόδοξος Μοναχισμός κατά τα πατερικά κείμενα*, Ιερά Μονή Παντοκράτορος Σωτήρος Χριστού, Κέρκυρα 2004.
- ΕΥΔΟΚΙΜΩΦ Π., *Η προσευχή της Ανατολικής Εκκλησίας*, (μτφρ. Μ. Παπαζάχου - Δ. Τζέρπου), εκδ. Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα 1980.
- ERNST BENZ, «Heilige Narrheit», (*Periodiko*) *Kyrios* 3, 1938.
- GORAINOFF I., *Les fols en Christ*, Desclée de Brouwer, collection Theophanie, Paris 1983.
- ΖΗΣΗ ΘΕΟΔ. (πρωτοπρ.), *Οι εικόνες στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, εκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1995.
- , *Η σωτηρία του ανθρώπου και του κόσμου*, εκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1997.
- HAUSHERR I., *Penthos, la doctrine de la compunction dans l’ Orient Cretien*, (*Orient. Christ. Anal.* 123), Roma 1944.

- ΗΛΙΑΔΗ ΑΜ., *Οι βίοι των αγίων της Βυζαντινής περιόδου ως ιστορικές πηγές*, Τρίκαλα 2005.
- ΚΑΛΑΝΤΖΑΚΗ Ε. ΣΤ., «*Εν αρχή εποίησεν ο Θεός*», *Ερμηνευτική ανάλυση των περί δημιουργίας διηγήσεων της Γενέσεως*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001.
- ΚΟΪΟΥ Ν., *Επ' ελευθερία εκλήθητε, Αυτονομία και Ετερότητα στην Ηθική*, εκδ. Αθ. Σταμούλη, Αθήνα 2004.
- , «*Ἡθος και Δόγμα στα έργα του Γ. Σωφρονίου*», στον συλ. *Τόμο: Γέροντας Σωφρόνιος ο Θεολόγος του Ακτίστου φωτός*, Μ.Μ. Βατοπαιδίου, 2008, σσ. 204-208.
- ΚΟΡΝΑΡΑΚΗ ΙΩ., *Ταρσώ η διά Χριστόν σαλή*, Ι. Κελλίων Αγίου Νικολάου Μπουραζέρη, β' έκδ. Άγιον Όρος 2004.
- LAMPE G.W.H., *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961.
- Lev Jillet hiéomoine, “*Une forme d’Ascèse russe*”, *Irénikon* 3, Monastere de Chovetogne, Belgique 1927, σ. 15. Επίσης, GORAINOFF I., *Les fols en Christ*, Paris 1983.
- Liddell & Scott, *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, τόμ. 3ος, έκδ. Ανέστη Κωνσταντινίδου, Αθήναι 1904.
- MALONEY G., «*Penthos and Apophatic Spirituality*», *John XXIII Lectures* 1 (1966).
- ΜΑΡΤΙΝΗ ΠΑΝ., *Ο σαλός Αγ. Ανδρέας και η σαλότητα στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, (Διδακτορική διατριβή), εκδ. Τήνος, Αθήνα 1988.
- ΜΑΤΣΟΥΚΑ Ν., *Δογματική και Συμβολική Θεολογία*, τομ. 3^{ος}, Θεσσαλονίκη 1985.
- Mme Lot-Borodine, «*Le mystere du don des larmes dans l’ Orient Cretien, dans la vie spirituelle*», *Etudes et documents* 48, 3 (1936).
- ΜΠΑΛΟΓΙΑΝΝΗ ΣΤ. «*Το μαρτύριον της σαλότητος*», πρακτικά ΙΔ΄ Συνεδρίου: *Η Μήτηρ ημών Ορθόδοξος Εκκλησία*, Ι. Μ. Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 323-460.
- , “*Η διά Χριστόν σαλότης, μαρτυρία και μαρτύριον*”, *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 744, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 959-965.

- ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ (ΝΑΑΜΑΝ) ΑΝΤΡΑ (πρεσβυτέρου), *Δόγμα και ήθος στους βίους των διά Χριστόν σαλών*, Θεσσαλονίκη 2010.
- ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ Πατρ. Ιεροσολύμων, *Πρὸς τὰς προσκομισθείσας θέσεις παρὰ τῶν ἐν Ιεροσολύμοις φρατόρων διὰ Πέτρου τοῦ αὐτῶν μαΐστορος περί τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα ἀντίρρησις*, Ιάσιο 1682.
- ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΙ Φ., *Αδελφοί Καραμάζωφ, Α΄*, εκδ. «Βιβλιοθήκη για Όλους», μτφρ. Δ. Π. Κωστελένου, Αθήνα 1990.
- *Ο όσιος Ανδρέας ο διά Χριστόν σαλός*, Ιερά Μονή Παρακλήτου, Ωρωπός Αττικής 2006.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΑΝ., *Αγιολογία 1*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1996.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ ΣΤ., *Διαπίστωση και διακήρυξη της Αγιότητας των αγίων*, έκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1990.
- ΠΑΣΧΟΥ Β. Π., *Έρως Ορθοδοξίας*, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι ⁴1987.
- , *Άγιοι, οι φίλοι του Θεού*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997.
- ΠΕΤΡΙΔΗ ΙΚ., *Εμπαίζοντες «Ημείς μωροί διά Χριστόν...»*, έκδ. Μορφή εκδοθήτω, Αθήνα 2008.
- ΡΑΛΛΗ Γ. και ΠΟΤΛΗ Μ., *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων*, τομ. 2, Αθήνα 1852.
- ROCHAU V., «Que savons-nous des fous -pour-le Christ», Rev. *Irénikon*, 53, 1980
- RYDEN L., *The Holly fool, The Byzantine saint*, London 1981.
- SAWARD J., *Perfect Fools, Folly for Christ's sake in Catholic and Orthodox Spirituality*, Oxford University Press, 1980.
- ΣΚΑΡΛΑΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ, *Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, (Ἐν Αθήναις 1852).
- SPIDLIK T., *Fous pour le Christ en Orient, Dict. Spirituel, tom. V* (Paris 1963).
- , *I Grandi Mistici Russi*, Roma 1977.

- ΣΤΑΜΟΥΛΗ ΧΡ., "Σαλοί καὶ ψευδοσαλοί στὴν Ορθόδοξη ἀγιολογία", Γρηγόριος Παλαμάς, τευχ. 721. Θεσ/νίκη 1990.
- , *Ἡ εἰδωλολατρία τῆς σύγχρονης πνευματικότητας, Ἀσκηση αυτοσυνειδησίας*, εκδ. «Το Παλίμψηστον», Θεσσαλονίκη 2004.
- ΤΣΑΜΗ Δ., *Ἡ διαλεκτικὴ φύσις τῆς διδασκαλίας Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου*, Θεσσαλονίκη 1969.
- , *Ἀγιολογία τῆς Ορθόδοξης Ἐκκλησίας*, εκδ. Πουρναρά, Θεσ/νίκη 1999.
- , *Ἀγιολογία*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1985.
- ΤΣΕΤΣΗ Γ., *Ἡ ἔνταξις τῶν ἀγίων στὸ Ἑορτολόγιο*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1992.
- , "Ἡ ἔνταξις τῶν ἀγίων εἰς τὸ ἑορτολόγιον τῆς Ἐκκλησίας", *Ορθοδοξία* 37, 1962.
- VOGT KARI, «La monial folle du monastère des Tabbenésiotés, Une interpretation du chapitre 34 de l'Historia Lausiaca de Pellade», *Symbolae Osloenses* 62, (1987).
- WARE ΚΑΛΛΙΣΤΟΥ, «The Fool in Christ as Prophet and Apostle», 6, 2, 1984.
- FEDOTOV G., *The Russian Religious Mind*, Cambridge-Massachusetts 1966,
- ΦΥΤΡΑΚΗ Α., *Ταῖς τῶν δακρύων ροαῖς, ὁ κλαυθμὸς τῶν μοναχῶν*, Αθήνα 1945.
- ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ (Παπαδοπούλου) Αθηνῶν, «Περὶ τῆς ἀνακηρύξεως τῶν ἀγίων ἐν τῇ Ὁρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ», *Ἐκκλησία* 12, 1934.